

MİSTİK EKOLOJİ: MEVLEVİLİKTE ÇEVRE ANLAYIŞI*

Lamia LEVENT ABUL**

Öz: Mevlânâ Celaleddin Rumî'nin öğretileriyle şekillenen Mevlevilikte, yaratılan bütün varlıklar Cenab-ı Hakk'ın esma ve sıfatlarının tecellisidir. Kâinat, Yaratıcı'nın güzelliklerine ayinedârlık yapmaktadır. Her şey bir gayeye mebni olarak yaratılmış ve Yüce Yaratıcı'nın varlığına işaret eden bir ayettir. Âlemde bulunan canlı ve cansız bütün varlıklar bir bilince sahiptir. Onların şuurlu olması, insanı eşyaya karşı daha nahif davranmaya sevk eder. Mevlânâ, Allah'ın insanı bir avuç topraktan yarattığını, bizim cansız zannettiğimiz toprağın ne büyük bir canlılık barındırdığını hatırlatır. Mevlânâ'ya göre dağların, taşların görür gözleri, işitir kulakları vardır. Kâinatta her varlık şuuru sayesinde kendisine verilen görevi yerine getirir. Bu yaklaşım sebebiyle Mevleviler dokundukları, kullandıkları her eşyaya zarif davranırlar. Onlarla konuşurlar, teşekkürlerini sunarlar. Mevleviliğe has manevi eğitim sürecinde, sadece insana değil çevresindeki bütün varlıklara saygı ve özenle davranmak öğretilir. Bu saygılı tutum, tarikat adap ve erkânı aracılığıyla Mevlevilerin günlük yaşamlarının parçası hâline gelir. Onlar için Allah'a şükür, cümle yaratılmışlara teşekkür manası taşır. Evrendeki diğer varlıklara karşı nahif, hassas ve müteşekkir davranmak Mevleviliğin temel öğretilerindendir. Hz. Mevlânâ bu görüşlerini Kur'an-ı Kerim ve hadislere dayandırır. Mevlevilikte ideal insan tipinin özünü, çevreye ve evrene saygı oluşturmaktadır. Çevre sorunlarının gittikçe arttığı günümüzde Mevlevi öğretinin daha da önem kazandığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: tasavvuf, Mevlânâ, Mevlevilik, insan, çevre.

MYSTIC ECOLOGY: ENVIRONMENTAL UNDERSTANDING IN MAWLAWIYYA

Abstract: In Mawlawi sufi order, which is shaped by the teachings of Rumi, all creatures are the manifestation of the names and attributes of Allah. The universe performs rituals on the beauties of Creator. Everything was created for a purpose and is a verse pointing to the existence of the Supreme Creator. All living and non-living beings in the world have consciousness. Their consciousness prompts people to behave more naively towards things. Rumi reminds us that Allah created man from a handful of soil and the vitality of the soil which is presumably taught to be inanimate. According to Rumi, mountains and stones have eyes to see

ORCID ID : 0000-0001-8070-7089

DOI : 10.31126/akrajournal.1346511

Geliş tarihi : 19 Ağustos 2023 / Kabul tarihi: 01 Eylül 2023

*Bu makale, 27-29/06/2018 tarihlerinde 4. Çevre ve Ahlak Sempozyumu'nda sunulan "Mevlevilerin Çevre Tasavvuru" adlı bildirinin bazı ilavelerle birlikte yeniden gözden geçirilmesi sonucunda hazırlanmıştır.

**T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı.

and ears to hear. Thanks to the consciousness of every existence in the universe, it fulfills the task assigned to it. Due to this approach, Mawlawis treat every item they touch and use elegantly. They talk to and they give thanks to them. In the spiritual education process unique to Mawlawiyya, it is taught to treat not only people but also all beings around them with respect and care. This respectful attitude becomes a part of the daily lives of the Mawlawis through the sect's customs and traditions. For them, thanks to Allah, the sentence means thanking the created ones. Being naive, sensitive, and grateful towards other beings in the universe is one of the basic teachings of Mawlawi sufi order. Rumi bases these views on the Qur'an and hadiths. The essence of the ideal human being in Mawlawi sufi order is the respect for the ecology and the universe. It is the case that Mawlawiyya teaching is gaining importance as the ecological problems increase each day.

Key Words: sufism, Rumi, Mawlawiyya, human, ecology.

Giriş

Temelde bir maneviyat eğitimi olan tasavvuf, insanı her türlü kötü tavır ve davranışlardan uzaklaştırıp iyiliğe, doğruluğa ve güzelliğe ulaştırmayı amaçlar. İnsanın manevi olarak olgunlaşmasını ve kemale ermesini, bu yolculuk süresince değişip dönüşmesini, aslî ve fitrî vasıflarına tekrar dönmesini öncelleyen tasavvufî eğitimin en ayırt edici hususiyeti, insana ve kâinata bütüncül olarak yaklaşmasıdır. Bu bütüncül bakış, esasında İslam dininin temel akidesini oluşturan tevhit inancının bir dışı vurumu ve hayata uyarlanmasıdır. Mutasavvıflar tevhidî “dil ile ikrar, kalp ile tasdik” ilkesinin ötesine taşıyarak, hayatın bütün veçhelerini ihtiva eden; insanoğlunun söz, eylem ve düşüncelerini şekillendiren bir bilinç ve hâl terkibi olarak kabul etmişlerdir. Tevhit bizzat insan tarafından duyumsanan, tecrübe edilen ve davranışlara yansıtılan bir hâldir. Sufiler, insanın tevhidî eriştiği manevi mertebe ölçüsünde anlayabileceğini, özünde bir olmakla birlikte avamın ve havasın tevhit tecrübesi derinlik ve şuur bakımından farklıdır. Tevhit anlayışının nihai noktası ise ancak havas tarafından ve bir dizi manevi terbiye sonucu elde edilebilir. Sufilere göre, kâinatta ikilik veya tenakuz olarak görülen her şey perdedir. Ancak bu perdedi aralamayı bilenler, yaratılışın temel gayesi olan hakiki tevhide vasıl olabilirler.

Tevhit, bütün evrenin mutlak maliki ve hâkimi olarak Cenab-ı Hakk'ı görmektir. Nitekim varlık alanına çıkan her şey Allah'ın kudretinin ve kuvvetinin bir zuhuru olarak tecelli eder. Cenab-ı Hakk'ı varlığın ve yokluğun gerçek manada yegâne faili olarak gören bir bilinç, doğal olarak kendisine bir varlık atfetmeyecek, benlik iddiasında bulunmayacaktır. Tevhit sahiplik bağlarını beşerî plandan ilahi plana kaydırarak yerli yerine oturtur. İnsan evrendeki yerini, sınırını ve acziyetini tevhidin aydınlığı altında çözer. Allah, hikmetle birbirine bağlanan milyonlarca varlıktan yalnızca biridir. Bu anlayış, kişiyi dünyevi ve maddi ağırlıklardan arındırır. Mutasavvıflar, tevhit ilminden zerre kadar nasiplenenlerin, bu ilmin manevi ağırlığı sebebiyle karınca kadar dahi olsa maddibir

ağırlık taşıyamayacağını söyler.¹ Cenab-ı Hakk insanı yaratılmışların en şerefli olarak vasıflandırmıştır. Sufiler, bu ilahi taltifin, insan nefsi tarafından çarpıtılacağından, bir kibire ve enaniyete dönüştürüleceğinden endişe ederek benlik elbisesinden tümüyle soyunmayı, tevazu ve mahfiyet libasına bürünmeyi metot olarak benimser. Bu benimseme kişinin kendisinden başlayarak bütün yaratılmışlara kadar uzanan bir acziyet beyanıdır. Serrâc'a göre tevhidi zevk eden (manevi tecrübe olarak hissedip yaşayan) kişi yalnızca kendinin değil, cümle yaratılmışların fani ve geçici varlıklar olduğunu idrak eder. Kul, kalbiyle ilahi azametın nurlarını müşahede edince gökler, yer ve Allah'ın yaratıklarının hepsi, onun gözünde küçülür. Zira Yaratan'ın büyüklüğü ve azameti karşısında her şey zeval bulur: “Göklerde ve yerde var olan her şey yok olup gitmeye mahkûmdur”²

Bu tevhit merkezinden kâinatı okuyan kimse; insanların, hayvanların, bitkilerin ve cansız varlıkların tıpkı kendisi gibi yaratılmış birer mahlûk olduğunu bilir ve bunların her birine kadrince kıymet atfeder. Başta kendisi olmak üzere varlık âleminde yer bulan her şey bir gayeyle dünyadadır. Her varlığın görev ve sorumluluğu vardır. Pek çok imtiyazla beraber acziyeti de beraberinde taşıyan insan, hastalıklar ve ölüm karşısında faniliğinin farkına varır ve kendi bedeni üzerinde bile mutlak iradeye sahip olmadığını anlar. Ona bahşedilen nimetler birer emanettir. Maalesef ki insan modern dönemde gittikçe daha da artan bir ihtirasla, her şeyin sahibi olduğu vehmine kapılmakta, kâinatta dilediği gibi tasarrufta bulunabileceğini düşünmekte ve bu bencil amaç doğrultusunda başta çevre olmak üzere pek çok şeyi tahrip etmekten çekinmemektedir. Kökeninde gurur ve kibir yatan bu tahripkâr yönelim, maalesef dünyayı yaşanılır bir yer olmaktan çıkarmaktadır. Doğayı ve içindeki canlıları temellük edebileceği, istediği gibi kullanabileceği fikri, modern bireyin bindiği dalı kesmesi anlamına gelmektedir. Yeryüzünün selameti için insanın, hırslarını ve arzularını dizginlemesi, ihtiras virüsünden kurtulması, benlik ve bencillikten arınması, enaniyet ve kibirden vazgeçmesi gerekmektedir. Bu da ancak Yüce Yaratıcı karşısında acziyetin bilinmesi ve yaratılanlara sevgi nazarıyla bakılmasıyla mümkün olacaktır.

İslam'a göre çevre de Cenab-ı Hakk'ın bir ayetidir: “Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır.”³ Kâinat da tıpkı Kur'an gibi Allah'ın bir kitabı olarak kabul edilmektedir. Kâinat hakkında tefekkür etmek “kâinat kitabı”nı

1. Abdülkerim Kuşeyrî, Kuşeyrî Risâlesi, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 4. bs. İstanbul 2014, s. 389.

2. Rahman, 55/26.

3. Al-i İmran; 3/190.

okumak anlamına gelmektedir. Kâinat kitabının müellifi bizi sık sık elementler ve cisimlerle yazılı olan kitabını okumaya davet eder:⁴ “*Bu insanlar, devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yerin nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?*”⁵ Buna benzer pek çok ayet, yerler, gökler, yıldızlar, hayvanlar ve bitkiler üzerinde düşünmeyi teşvik eder.

Vahy-i ilahi, insanı çevresine bakmaya ve onunla özdeşim kurmaya, çevresiyle ilişki içinde olmaya yöneltmektedir. İnanan insan için tabiat ilahi anlam kodlarıyla çevrilidir ve değerlidir. Çevreye ilahi anlamlar atfetmek sadece hareket eden canlıların değerli olmadığını aynı zamanda hareketsiz ve cansız varlıkların da değerli ve anlamlı olduğunu kabul etmek manasına gelir. Böylesi bütünlükçü metafizik bir bakışla çevreye bakmak insan dışındaki âleme de yaşamdan pay biçmek demektir.⁶ Bugün modern dünyada karşı karşıya kaldığımız sorunların üstesinden gelmek için tasavvufun ortaya koyduğu ahlak anlayışına her zamankinden daha çok ihtiyaç vardır. Zira kendini çevrenin efendisi ve hâkimi değil emanetçisi ve bir parçası olarak telakki eden insan onu tahrip etmekten sakınır. Çevreye karşı daha saygılı ve korumacı olur, böylece insan doğduğunda hazır bulduğu çevreyi korumak ve gelecek nesillere daha iyi bir şekilde bırakma bilincini elde edebilir.⁷

Mevleviliğin manevi eğitiminde ortaya konulan ahlak ve dünya tasavvuru bu anlamda dikkate şayandır. Temel öğretisinin merkezine insana, çevreye ve kâinata saygıyı oturtan Mevlevilik, günümüz insanına çevre duyarlılığı konusunda ders vermeye, yeni ufuklar açmaya fazlasıyla mahir bir tasavvuf okuludur.

1. Kâinat, Allah’ın Mülküdür:

Mevlânâ’da Allah, İnsan ve Âlem İlişkisi

Hız. Mevlânâ, Mevlevilerin manevi eğitimlerini olduğu gibi çevre anlayışlarını da şekillendiren mutasavvıftır. Onun; Allah, âlem ve insan hakkındaki görüşleri konumuzun temelini teşkil etmesi bakımından önem taşımaktadır. Zira İslam inancında insanı her yönüyle kuşatan Allah insanın nihai çevresidir. Allah çevreyi yaratırken ne insandan ne de kendisinden ayrı bir kâinat yaratmamıştır. Allah, her an aktif şekilde kâinatı idare etmektedir.⁸

4. Necmettin Ergül; Tasavvufta Çevre Algısı, The Journal of Academic Social Science Studies, Number 34, Spring II, 2015, s. 209.

5. Gâşiye; 88/17-20.

6. Huriye Martı; Hadisler Ekseninde Çevre Ahlakı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. bs. Ankara 2019, s. 26-27.

7. Hacı Sağlık; İslami Bir Çevre Etiğinin İnşasında Tasavvuf, Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD), Aralık 2022 S. 11, s. 72.

8. Martı; age. s.19.

Hız. Mevlânâ'ya göre hiçbir şey yaratılmadan önce ezelden sadece Allah vardı. Yer, gök, zaman ve mekân henüz yaratılmamıştı. Sadece varlıkların ayan-ı sabitelerin yani taslağı, planı Allah'ın indindeydi. Allah, kâinatı ve varlıkları yokluktan var etmiştir. Tıpkı dünyada bir sanatkârın eserini yapmadan önce tasarlaması gibi yaratılmış her şey önce bir arazdan, düşünceden ibaretken Allah onları varlık sahasına çıkarmıştır:

“Önce düşünce vardır. Sonra bu düşünce işe çevrilir. İşte kendini gösterir. Dünyanın kuruluşunu ezelden beri böyle bil. Yani kâinatı yaratan Allah, önce kâinatı yaratmayı irade buyurmuş, sonra icabına göre yaratmıştır. Meyveler, önce gönül düşüncesinde tohum hâindedir. Sonra meyve olarak meydana çıkar, görünür.”⁹

Âlemi külli aklın düşüncesinden ibaret gören Hız. Mevlânâ, sufilerin insanın/âlemin yaratılışı ile ilgili “kenz-i mahfî” görüşüne yer verir. Sufilere göre Yüce Yaratıcı'nın insanı yaratmasının sırrı “*Bilinmeyen gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, bilineyim diye halkı (kâinat) yarattım*”¹⁰ hadisinde açıklanmıştır. Buna göre Hakk'tan başka hiçbir şeyin bulunmadığı zamanda Hakk, bilinmeyi istemiş/sevmiş ve bu sevgiyle tecelli etmiştir. Bu tecelli ile yeryüzü sayısız güzellik ve nimet ile donanmıştır. Nasıl deniz coşmakla köpüğünü oluşturursa, Hakk da bilinmeyi istemekle kâinatı yaratmıştır:

“Deniz coşunca coşkunluğunu köpük hâlinde ortaya kor. Köpürüşü de: ‘Bilinmeyi sevdim, bilinmek istedim.’ sırrını açığa vurur.”¹¹

Hakk'ın esma ve sıfatları zatında örtülü, ezel âleminde esma ve sıfat cevherleri gizli bir hazine idi. Cenab-ı Hakk, bilinmek ve güzelliğini her şey de göstermek ve kendi güzelliğini görmek için kâinatı yarattı. İlk yaratılışta gökler, aydınlık ve ulvi; toprak, sufli ve güçsüzdü. Allah, kudretiyle güçsüz olan toprağın üstünde yüksek zatına mazhar olacak bir halife olarak Âdem'i yarattı.¹²

Kâinat bundan daha güzel olmayacak bir şekil ve görünüşte yaratılmıştır. Kâinatta yaratılan her şey Hakk'ın esma ve sıfatlarının tecellisidir. Allah, kâinattaki tek hakikattir, her şeyin üstünde ve her şeyden münezzehtir. Hakk'a nispetle halk aynadaki suret, çekirdekdeki ağaç gibidir. İnsan yeryüzünde her nereye bakarsa Allah'ın kudretine şahit olur. Her şey Hakk'ın varlığına işaretir. Gökyüzü, güneş, ay, yıldızlar, toprak hepsi ama hepsi Allah'ın sıfatlarının

9. Mevlânâ; Mesnevî Tercümesi, Tercüme Şefik Can, Ötüken Yayınları, 13. bs. İstanbul 2012, c. I-II, s. 329-330.

10. Aclûnî, Keşfü'l-hafâ, II, 132, hadis no: 2016.

11. Mevlânâ; age. c. V-VI, s. 392.

12. Mevlânâ; age. c. V-VI, s. 392.

tecellisidir.¹³

Hak Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de kâinatı mükemmel bir denge ve düzen içerisinde yarattığını buyurmaktadır: “O, yedi göğü tabakalar hâlinde yaratandır. Rahman'ın yaratmasında hiçbir uyumsuzluk görmezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun? Sonra tekrar tekrar bak; bakışların (aradığı düzensizliği bulamayıp) aciz ve bitkin hâlde sana dönecekler.”¹⁴ Hz. Mevlânâ kâinatındaki bu kusursuzluğu ve mükemmel işleyen nizamı sağlayan şeyin aşk olduğunu söyler. O varlığı aşk ile yaratmıştır. Şayet aşk olmasaydı, yeryüzünün ahengi bozulur, düzeni altüst olurdu. Mahlûkatın her biri başına buyruk hareket ederdi:

“Göklerin dönüşünü aşk dalgasından bil. Aşk olmasaydı dünya donar kalırdı. Aşk olmasaydı cansızlar, bitkilere girer de onlar da yok olur muydu? Büyüyüp yetişen nebatlar, kendilerini gıda olarak canlılara feda ederler miydi? Bitkiler âdeta can olmak için kendilerini canlılarda yok etmektedirler.”¹⁵

Sufilerin; Allah, kâinat ve insan ilişkisini açıklayan vahdet-i vücud anlayışını Mevlânâ'da da görmekteyiz. Onlara göre hakikatte varlık tektir o da Hak Teâlâ'dır. Yeryüzündeki varlıkların hepsi hayal ve gölgedir. Mevlânâ bu anlayışı Mesnevi'sinde şöyle dile getirmektedir:

“Ey bizim canımıza can olan Rabb'im, biz kim oluyoruz da sana karşı 'biziz' diye ortaya çikalım. Aslında bizler de bizim varlığımız da birer 'yoktan' ibarettir. Allah'ım faniyi varmış gibi gösteren 'Gerçek Varlık' senden ibarettir. Görünüşte biz hepimiz de birer arslanız, Ama bayrakların üstündeki arslanlar gibi... O arslanların zaman zaman oynayışı, saldırışı rüzgârın tesiri iledir. Allah'ım bizi hareket ettiren güç de bizim varoluşumuz da senin lütfun ihsanıdır. Varlığımızın hepsi sendendir. Senin eserindir, senin icadındır.”¹⁶

Cenab-ı Hakk'ın yaratması her an devam etmektedir: “Göklerde ve yerde bulunanlar, her şeyi Allah'tan isterler. Çünkü tüm varlıklarını Allah'a borçludurlar. Cenâb-ı Hakk, her gün, her an yeni bir iştedir. 'Kimilerini yaratırken, kimilerini öldürür. Bir hâli giderir, başka hâller getirir.' ayetini oku da, Allah'ı kesinlikle işsiz, güçsüz sanma.”¹⁷ Âlemde yaratılan her varlık anlam yüklüdür ve yaratıcına işaret eden bir ayettir. Faydasız ve boş yaratılan hiçbir varlık yok-

13. Abdullah Kuşlu; Mevlana'nın Mesnevi'sinde İnsan-Âlem İlişkisi Çerçevesinde Dünya Hayatı, Selçuk Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya 2006, s. 23.

14. Mülk; 67/3-4.

15. Mevlânâ; age. c. V-VI, s. 310.

16. Mevlânâ; age. c. I-II, s. 48.

17. Mevlânâ; age. c. I-II, s. 198.

tur. Hz. Mevlânâ'ya göre âlemdeki her şey Allah tarafından belirlenen bir gayeye mebni olarak yaratılmıştır. Allah, varlığın en alt derecesinde yer alan maddenin de canlı olduğunu; toprağın, suyun, ateş ve havanın bize cansız gibi görünse de boş ve ölü olmadığını söyler. Mevlânâ'nın ortaya koyduğu bu anlayış çevreye sadece faydalanma nazarıyla bakan modern zihin anlayışını değiştirecek yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Bu bakış bizi çevreyi oluşturan bütün unsurlara Allah'ın eseri ve mülkü olarak bakmaya sevk eder.¹⁸

Çevreye Allah'ın eseri ve mülkü olarak bakmak ve Yaratıcısıyla birlikte düşünmek ona karşı ahlaklı davranmayı gerektirir. Çevre konusunda gösterilecek her çaba Allah'ın mülküne gösterilen saygıdır. Çünkü Yüce Allah tabiatı bir amaç ve sistem üzere yaratmıştır: “Allah gökleri ve yeri hak ve hakikate uygun yaratmıştır. İşte bunda inananlar için ibret vardır.”¹⁹ Dolayısıyla Allah tarafından konan tabiat kanunlarına aykırı davranmak onu düzenleyen iradeyi de tanımamak anlamına gelir. Mevlânâ'nın çevreye Allah ve tevhid merkezli yaklaştığı görülür. Bu yaklaşımın tersine sorumsuzca hareket edenlere, çevreyi korumak yerine ona hâkim olarak sömürme yoluna giderler.

Mevlânâ'ya göre âlemdeki her varlık bütünü bir parçasıdır. Her parça bütünü tamamlayan ve dengeleyen bir unsurdur. Bu nedenle tabiattaki her varlık değerli ve saygıya layıktır.

2. Yaratılana Hürmet, Yaratan'a Hürmettir: Mevlevilikte Manevi Eğitim

Mevlânâ Celaleddin Rûmî'nin fikir ve öğretileriyle teşekkül eden Mevlevilik, ortaya çıktığı XIII. asırdan itibaren ilim çevrelerinde, halk nazarında ve idareciler nezdinde büyük yankı uyandırmış, toplumu derinden etkileyen tarikatlardan biri olmuştur. Her tarikatta olduğu gibi Mevlevilikte de kendine has bir dizi manevi terbiye usulleri ve tekâmül yöntemleri ortaya çıkmıştır. Hz. Mevlânâ'nın ortaya koyduğu manevi terbiye usulleri, insan hayatının her aşamasını kapsayacak genişlikte ve inceliktedir. Onun terbiye usulünün bir yanı aşk, sohbet ve hizmetle; diğer yanı kâinatın bütününe teşmil edilen sanatkârane bir anlayışla şekillenir.

Adap ve erkâna riayet konusunda titizliği ileri düzeyde olan Mevleviliğin, bunun bir neticesi olarak çok sayıda seremonisi bulunmaktadır. Salikin manevi yolculuğu (seyr ü sülûk)²⁰ boyunca asla taviz vermemesi gereken hususiyetle-

18. Nurhayat Özden; Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî ve Mevlevîlik Özelinde Tasavvufta Çevre Anlayışı, Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi, Haziran S. 8/1, 17-32. s. 25.

19. Ankebut, 29/44.

20. Seyr ü sülûk genel bir tanımla beşeriyetten insaniyete yolculuk olarak tarif edilebilir.

rin başında adap ve erkâna riayet gelir. Hatta salikten bunları bir hayat tarzı hâline getirerek içselleştirmesi istenir.

İyi ahlak, incelik, terbiye anlamına gelen “edep”, utanç verici davranışlardan uzak durmak, insanlara ölçülü davranmak, terbiyeli, nezaketli ve hayâlî olmak demektir. Adap ise edep kelimesinin çoğuludur. Mevlevilik edep temeli üzerine bina edilmiştir. Hz. Mevlânâ, “*Ayet ayet Kur’an’ın bütün manası edep-ten ibarettir.*” sözüyle Mevlevî adap ve erkânının referansı olarak Kur’an’ı işaret etmiştir. Bu dikkat çekici yaklaşım sebebiyle Mevlevilik için bir adap ve edep üniversitesi yakıştırmaları yapılır. Bu noktada Mevlevîliğin ortaya koyduğu değerli ölçülerden biri de edep ve adabın yalnızca insanlar arası ilişkilerle sınırlandırılmamasıdır. Adap salikin münasebet kurduğu her şeye, her varlığa karşı sergilemesi gereken ahlaki tutumdur. Kâinatın yaratıcısı Cenab-ı Allah olduğu için kâinat ve içindeki her şeyde var edenin tecellileri mevcuttur. Zira Allah’ın emri, izni, iradesi dışında hiçbir şey varlık sahasına çıkamaz. Bu demektir ki her şey Âlemlerin Rabb’inin eseridir. Allah’ın eserine hürmet, Hakk’ın kendisine hürmettir. Mevlevilik adabının temelinde bu anlayış yatar.²¹

Mevlevilik yoluna giren salikten manevi açıdan olgunlaşması, ruhen saflaşması istenir. Bu da yolun adap ve erkânına sıkı sıkıya riayet etmekten geçer. Kemale ermek isteyen başka seçeneği yoktur. Tasavvuf literatüründe seyr ü sülûk kavramı ile ifade edilen manevi eğitim, her insanın kendi hayat hikâyesine mahsus meşakkatlerle örülüdür. Seyr ü sülûk, tasavvuf yoluna giren müridin âlem-i ervahtan bugüne uzanan varlık serüvenini; bu serüven boyunca bedenî, dünyevî ve nefsanî unsurların kayıtlarından kurtularak katettiği manevi dereceleri ifade eder. Bir mürşid-i kâmilin rehberliğinde başlanan bu manevi eğitim süresince salik, kendisini kayıtlayan, hakikatle arasına perde olan, saadetten alıkoyan unsurları aşarak Allah’a ulaşmaya gayret eder.²²

Mevlevilikte manevi eğitim, matbah denilen mutfakta gerçekleşir. Bura-daki mutfak göndermesi, ham ve çiğ olarak mutfağa gelen malzemenin layıkıyla terbiyesini, pişirilmesini, enfes bir yemeğe dönüşmesi ima eder. Nitekim salik de mutfağa çiğ olarak girer, hizmet yoluyla pişer ve kıvamını bularak olgunluk derecesine erişir. 1001 gün süren ve “çile çıkarmak” olarak adlandı-

Tasavvufî anlayışta insan, bilfiil değil bilkuvve/potansiyel olarak insandır. Mevleviler, insan-ı kâmil manasında kullandıkları âdemiyyetin Hakk’ın esma ve sıfatının münderic olduğu bir mana olduğunu ve enbiya ve evliyanın âdemiyyete mazhar olduklarını yani onlarda bu mananın bilfiil bulunduğunu, geri kalan beşerde ise bilkuvve var olduğunu bildirmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Çoban, *Mevlevî Sülûkü*, Palet Yayınları, Konya, 2021, s. 152-153.

21. H. Hüseyin Top; *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2001, s. 30.

22. Sâfi Arpağuş; *Mevlevîlikte Ma’nevî Eğitim*, Vefa Yayınları, İstanbul 2009, s. 64.

rılan bu manevi eğitim boyunca salık²³ matbah-ı şerifin dedelerinin terbiyesi altında manevi eğitimine başlar. Mevlevi dervişi, çilesi süresince pazarcılıktan çamaşırcılığa, bulaşıkçılıktan hela temizliğine kadar on sekiz hizmeti yerine getirmekle vazifelendirilir. Çilekeş salıklar, hem dünyevi işleri layıkıyla yerine getirir hem de manevi ve ruhi tekâmül için çalışırlar.²⁴ Salıklar, burada sadece hizmet ve ibadetle meşgul olmaz, kabiliyetlerine göre sema meşki ve sanat faaliyetlerine yönlendirilirler. Musiki, saatçilik, aşçılık, mobilyacılık gibi sanat dallarında meslek edinmek, Doğu ve Batı dillerini öğrenmek, muhtelif ilim dallarında eğitim almak bu faaliyetlerden bazılarıdır. Muhipler ve çilekeş canlar, sema dedesinin nezareti altında ve çivili tahta üzerinde semayı öğrenir. Böylece mukabeleye katılmak için hazır hâle gelirler.²⁵ Mevlevilikte matbah dünyevi meşguliyetlerin bir remzidir. Nitekim dünya hayatımız da tıpkı matbah gibi bir çilehaneden ibarettir. Bu açıdan matbah, çilenin çekileceği en münasip yerdir.²⁶ Tasavvuf yoluna giren salık, başkalarına nefisinden üstün tutmayı, kötülükleri kendinden bilmeyi, hiçbir konuda suçu başkalarına atmayıp mesuliyetinin farkında olmayı tedris eder. Salık, matbahta seyr ü sülûkle geçirdiği 1001 günün nihayetinde benlik duygusundan arınır, ruhen saflaşır, manevi bakımdan şişip olgunlaşarak sabır, metanet ve rıza sahibi bir dervişe dönüşür.

Mevlevi dervişi, bu eğitim sürecinin sonunda ideal kişiliğine kavuşmuş olur. Davranışlarına zarafet, nezaket ve nezahet siner. Sözlerine ruh inceliği akseder. Öyle ki gündelik konuşmalarında daima güzel sözler kullanmaya, olumsuzluk ifade eden sözlerden kaçınmaya çalışır. Söz gelimi yakmak, söndürmek, kapatmak, gömmek gibi olumsuzluk ifade eden kelimeler kullanmaz. Mevleviler, ışığı yakmak yerine ışığı uyandırmak, ateşi söndürmek yerine ateşi dinlendirmek, gömmek yerine sırlamak, kapatmak yerine sır etmek demeyi tercih ederler. “Düşeceksin, hasta olacaksın, kaybedeceksin, pişman olacaksın” gibi ifadeler yerine, “düşmeyesin, hasta olmayasın, kaybetmeyesin, pişman olmayasın” gibi olumlu ifadeler kullanırlar. Bütün bunlar onların manevi zarafetlerinin dile yansımasıdır. Titizlikle riayet ettikleri bu dil inceliğine, Hz. Peygamber’in, “Ya hayır söyle ya sus.” hadisinin hayata tercümesi olarak bakmak mümkündür.

23. Yolcu manasına gelen salık, manevi yolculuğuna giren kimse için kullanılan umumi bir terimdir. Mevleviliğe yeni giren, yeni sema çıkaran yani sema etmeye başlayan kimseye nevi-yaz denir. Mevleviler birbirlerine can, ihvan diye hitap ederler. Bkz. Abdûlbâki Gölpınarlı; *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2006.

24. Asaf Halet Çelebi, *Mevlâna ve Mevlevîlik*, Turgut Atasoy Matbaacılık, İstanbul 1957, s. 153.

25. Ş. Barihüda Tanrıkorur; *Mevleviyye*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 474.

26. Çelebi, age. s. 152.

Mevlevilerin muhtelif sanat dallarıyla yoğun meşguliyetinin arka planında bu felsefî yaklaşım yatar. Bir ruh mektebi olarak Mevleviliğin, saliklerini incelelik gerektiren sanatlara yönlendirmesi, o sanatların müritlerin ruhlarına yansımalarını amaç edinir. Bilindiği üzere Mevlevî dergâhları başta şiir, beste, musiki, hat ve tezhip olmak üzere minyatür, oymacılık, nakkaşlık, çiçekçilik, camcılık gibi pek çok sanatın meşk ve icra edildiği tekâmül mektepleridir. Bu manevî eğitim sadece sanat dallarıyla sınırlı kalmaz, sofrada kaşığın nasıl tutulacağından suyun nasıl içileceğine, tennurenin hangi edeple giyileceğinden selamlaşma usullerine, emir almadan pabuç çıkarmaya, oturup kalkmaktan yatmaya kadar bir insanın günlük hayatının bütün evrelerini kapsayan alanlara kadar uzanır. Salikin hayatı Mevlevî adap ve erkânı ışığında tanzim edilir.

Mevlevî eğitim usullerinin temel gayesi, nefsinin isteklerinden kurtulmuş, iç dünyasında sükûnete ermiş, barışçıl insan modelini ortaya çıkarmaktır. İlim ve amel bütünlüğünü elde eden salik, böylece topluma iyilik saçacak, nezaket aşılacak, ihtimam yayacaktır. Bu mektebin el kitabı Hz. Mevlânâ'nın en önemli eseri *Mesnevî*, arınma ve kendini bulma vasıtası da musiki ve sema-
dır.²⁷

3. Mevleviliğin Çevre Tasavvuru

3.1. Çevredeki Her Şey Canlıdır

Mevlevî tarikatında eğitimin odak noktasında, insanın kendi nefsini bilmesi yer alır. Bu bilgi aynı zamanda onun Yaratıcı'sı ile olan bağını, hiyerarşisini tanzim eder. Mevlevilerin dünya görüşü, bütün yaratılmışları ihtiva eden, kâinatı kapsayan bir anlayışa yaslanır. Çünkü Mevlânâ'ya göre kâinatta cansız hiçbir şey yoktur. Nitekim cansız sandığımız bir avuç topraktan insan yaratılmıştır: "Gördüğünüz cansızların hepsi de bu dünyada, bu âleme göre cansızdır, ölüdür veya bize cansız ölü gibi görünür. Öteki tarafta hakikat âleminde canlıdırlar. Burada susup duruyorlar; orada konuşmaktadırlar."²⁸

Mevlânâ'nın bu yaklaşımının Kur'anî bir temele dayandığını unutmamak gerekir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de canlı cansız bütün varlıkların Allah'ı tesbih ettiği buyrulur: "*Cenab-ı Hakk'ı tesbih ve takdis etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihlerini anlayamazsınız.*"²⁹ "Görmedin mi, şüphesiz gökte ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde etmektedir. Birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur. Allah, kimi alçaltırsa ona saygınlık kazandıracak hiçbir kimse yoktur.

27. Sezai Küçük; Mevlevîlerde Manevî Eğitim, Keşkül Dergisi, Timaş Yayınları, İstanbul 2005, S. 5, s. 96-97.

28. Mevlânâ; age. c III-IV, s. 81.

29. İsrâ, 17/44.

Şüphesiz Allah dilediğini yapar.”³⁰ Tesbih ve secde eden varlıklara hikmet nazarıyla bakıldığında cansız demek mümkün değildir. Aksine onların manen canlı olmaları icap eder. Nitekim sufiler bu ayeti açıklarken ancak canlı olanın tesbih ve zikir yapabileceğini söylerler. Onlara göre buradaki zikirden kasıt hâl diliyle yapılan zikir değildir. Eğer hâl diliyle bir zikir olsaydı ayette “ama siz onların tesbihini anlayamazsınız” denmezdi.³¹ Öte yandan modern bilimsel veriler, maddeyi oluşturan atomda çekirdeğin etrafında baş döndürücü bir hızla elektron ve protonların döndüğünü söylemektedir. Şu hâlde hayvanlar, bitkiler ve cansız sandığımız varlıklar kendilerine mahsus birer hayat ile diridirler ve kendilerine mahsus bir dil ile Hakk’ı zikir ve tesbih etmektedirler.³²

Mevlânâ’ya göre biz insanlar onları cansız zannetsek de hakikat âleminde her şey canlıdır. Onların burada susup durduklarına aldanmamak gerekir. Zira onlar mana âleminde konuşmaktadırlar. Mevlânâ buna delil olarak dağların Hz. Davut’un sesine ses verip onunla ilahi okumasını, demirin onun elinde yumuşayıp mum gibi erimesini, rüzgârın Hz. Süleyman’ın emrinde olup onu taşımasını, denizin Hz. Musa ile konuşmasını, Ay’ın Hz. Muhammed’in (sav.) işareti ile yarılmasını, taşların ona selam vermesini, Nemrut’un ateşinin İbrahim’e gül bahçesi olmasını, toprağın Karun’u ejderha gibi yutmasını misal gösterir.³³

Bize cansız gibi görünen varlıklar aslında bize şöyle derler: “Biz duyarız, işitiriz, görürüz, bakarız; her şeyden haberdarız. Fakat sizin gibi namahremle-re, yabancılara karşı susup durmaktayız.”³⁴ Mevlânâ namahrem ve yabancı³⁵ ifadeleriyle manevi terbiyeden geçmemiş, nefsanî istek ve arzularının peşinde koşan, tarikat ehli olmayan, nefsinin terbiye etmemiş kimseleri kasteder. Ona göre ruhani bir lisanla konuşan cansız varlıkların zikir ve tesbihlerini sadece gönül ehli anlayabilir. Gönül ehli kimseler ise manen kendisini arındıran, seyr ü s Mevlânâ “suyun, toprağın sesini, kara balçığının sözünü ancak gönül ehli duyar anlar, sen anlayamazsın. Elbette felsefeci Hannane Direği’nin sülûk yolculuğunu tamamlayan ve eşyanın hakikatine vakıf olanlardır.”³⁶

30. İsrâ, 17/44.

31. Ekrem Demirli; Sufilerin Âlem ve Tabiat Görüşü: Her Şey Tanrı’ya İşaret Eden Canlı Bir Ayettir, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2008, c. 2, s. 67-72

32. Mevlânâ; age. c. III-IV, s. 81

33. Mevlânâ; age. c. III-IV, s. 565.

34. Mevlânâ; age. c. III-IV, s. 82.

35. Yabancı, başka tarikattan olanlara ya da tasavvufla alakası olmayan avam kesimine denir. Yabancılara aynı zamanda zahir ehli veya zahir denir. Yabancı tabiri tasavvuf ıstılahında ağıyar şeklinde de kullanılır. Bkz. Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Anka Yayınları, İstanbul 2005, s. 706.

36. Mevlânâ; age. c. III-IV, s. 82.

Mevlânâ “suyun, toprağın sesini, kara balçığın sözünü ancak gönül ehli duyar anlar, sen anlayamazsın. Elbette felsefeci Hannane Direği'nin iniltisini, ağlayışını, döktüğü gözyaşını inkâr eder.”³⁷ derken Peygamber Efendimizden ayrıldığı için inleyip ağlayan hurma kütüğünü kasteder.³⁸ Bu hakikati bile inkâr edenler bulunduğunu söyleyen Mevlânâ, *Mesnevisi*'nin birkaç yerinde Hannane Direği'nin canlı bir varlık gibi nasıl üzüлüp ağladığını uzun uzun hikâyeye eder ve Peygamber Efendimiz ile direğin aralarında geçen konuşmaları nakleder. Bu bahsi şu sözlerle sonlandırır: “Peygamberimizin emriyle o kuru ağacı kıyamet günü insanlar gibi tekrar dirilmesi için toprağa gömdüler. Ey gafil insan; bu kurumuş ağacı o direği duy da bari bir kuru ağaçtan da aşağı olma. Kuru ve cansız olan bazı şeylerin bile inlemesini, ağlamasını inkâr edenlere kıyamette kendi elleri ile ayakları böyle bir şeyin olabileceğine tanıklık edecektir.”³⁹

Bu ve diğer örneklerle Hz. Mevlânâ, cansız zannettiğimiz varlıkların aslında canlı ve bilinçli olduklarını ortaya koymaya çalışır. Bu fikirlerini Kur'an-ı Kerim'de geçen “*O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir.*”⁴⁰ ayeti ile de destekler. Nitekim ayette iftiraya uğrayanların, suçsuzluklarını ispat edememeleri hâlinde, suçluların dillerinin, ellerinin ve ayaklarının sahipleri aleyhinde şahitlikte bulunacağı bildirilir.⁴¹

Mevlânâ dağların ve taşların görme ve işitme melekesine sahip olduğunu söyler. Buna dayanak olarak yine Kur'an-ı Kerim'den bir sureyi gösterir: “Ey akıl; kanatlarını açta ‘yeryüzü ağır depremle sarsılınca’ suresini oku. Her şeyin nasıl canlı olduğunu o zaman anlarsın. Yeryüzü kıyamet gününde iyiliğimize ve kötülüğümüze tanıklık edecektir. Yeryüzü bilmeseydi, görmeseydi, duymasaydı, görmediği, bilmediği, duymadığı şeylere nasıl tanıklık ederdi. Yeryüzü kıyamet gününde hâlini, haberlerini ve sırlarını bize söyleyecek, ondan kendi-

37. Mevlânâ; age. c. III-IV, s. 565.

38. Medine de yapılan ilk mescitte minber yoktu. Resûlullah Efendimiz, mihrabın yanında bulunan bir hurma direğine dayanır, hutbesini irat buyururdu. Cemaat çoğalınca geride kalanlar, aziz Peygamberimizi göremiyor, mübarek sözlerini de gereği gibi işitemiyorlardı. Bu sebeple de üç basamaklı üstünde oturacak yer olan küçük bir minber yapıldı. Peygamber Efendimiz mihrabın yanına konulmuş olan bu mütevazı minbere çıkıp hutbesini okumaya başlayınca, evvelce hutbe okurken dayandığı üzerine çıktığı kuru direktan iniltiye benzer bir ses duydu. Orada bulunan tüm cemaat de bu sesi bu iniltiyi duydu. Peygamberimiz minberden indi, gidip o direği okşadı kucakladı direktan ses kesildi. Peygamber Efendimizden ayrı düştüğü için ağlayıp inleyen direğe,” inleyen direk” manasında “Hannâne” denildi. Bkz. Mevlana; age. c. I-II, s. 151-153. Buharî, Cuma, 26; Menâkıb, 25.

39. Mevlânâ; age. c. I-II, s. 152-153.

40. Nur, 24/24.

41. H. Nur Artıran; Aşk Bir Davaya Benzer, Sufî Kitap, İstanbul 2015, s. 170.

dine has bir görüş duyuş olmasaydı bunları nasıl yapardı?”⁴²

Hız. Mevlânâ burada Zilzal suresine işaret etmektedir. Surede, kıyamet esnasında yaşanacak sarsıntılar, sıkıntı ve dehşet verici hâller tasvir edilmektedir. Kıyametin bu dehşetli anında insan “Ne oluyor bana?” dediği zaman yeryüzü Allah’ın kendisine vahyetmesiyle konuşmaya başlar: “*O gün yer, rabbinin ona vahyettiği şekilde bütün haberlerini anlatır.*”⁴³ Müfessirler bu ayeti, Allah’ın yeryüzüne bir çeşit konuşma yeteneği vermesi ve onun da üzerinde olup bitenleri, hayır ve şerri ve kimin ne yaptığını açık açık anlatması şeklinde yorumlamışlardır. Ayrıca ayette geçen “anlatma”dan kastın gerçek konuşma olarak anlaşılmasında bir müşkülün bulunmadığı da ifade edilir.⁴⁴ Nitekim bir hadis-i şerifte kıyamet gününde arzın dile gelerek konuşacağı bildirilmiştir.⁴⁵

Mevlânâ, cansız sandığımız varlıkların aynı zamanda bir bilince sahip olduğunu söyler. Allah onlara kerem ve lütfu ile akıl ve şuur da vermiştir. Bu düşüncesine şu ifadelerle açıklar: “Görmez misin? Bulutlar, güneş, ay ve gökyüzünde yükseklerdeki yıldızların hepsi de bir nizam, bir intizam üzere hareket ederler. Bu sayısız yıldızların her biri vaktinde doğar, doğuş zamanları ne geri kalır ne de önce olur.”⁴⁶ Ayrıca taşların Peygamber Efendimize, asanın Musa’ya itaat etmesini, Nil’in Musa ve Firavun’u ayırt etmesini, ağaçların ve taşların Hız. Peygamber’i selamlamasını cansız varlıkların bilinç taşımalarına delil olarak gösterir. Biz her ne kadar duymazsak da onlar bize şöyle seslenmektedirler: “Biz de Allah’ı biliyoruz ve Allah’a itaat ediyoruz. Biz rastgele yaratılmış boş şeyler değiliz.”⁴⁷

Varlıklar kendilerine emredilene yerine getirmek, Allah’ın emirlerine harfiyen itaat etmek, en önemlisi de “İlahî Emanet”i⁴⁸ yüklenmekten kaçınmakla bir bilince sahip olduklarını göstermişlerdir. Kur’an-ı Kerim’de Yüce Allah “*Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.*”⁴⁹ buyurmakta ve yerlere, göklere seslenmektedir. Başka bir ayette de yerlere ve göklere emreden Hak Teâlâ’ya onların cevap

42. Mevlânâ; age. c. III-IV, s. 565.

43. Zilzal; 99/4-5.

44. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, c. 9, s. 6011; Hayrettin Karaman vd.; Kur’an Yolu Tefsiri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017, c. 5, s. 668-669.

45. İbn Mâce; Zühd, 31.

46. Mevlânâ; age. c. III-IV, s. 581.

47. Mevlânâ; age. c. III-IV, s. 581.

48. Emanet, Elest bezminde Allah’a verilen ahit ve bunun getirdiği sorumluluk, Allah’ın önerdiği ve insanın kabullendiği yükümlülük. Bkz. Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 66.

49. Ahzab; 33/72.

verdikleri bildirilir: “*Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne ‘isteyerek veya istemeyerek gelin’ dedi. İkisi de ‘isteyerek geldik’ dediler.*”⁵⁰ Cenab-ı Hakk ile gökler ve yerler arasında geçen bu konuşmalar, onların bizim mutalli olamadığımız bir bilinç seviyesinde olduklarını göstermektedir.

Mevlânâ konuyla ilgili sözlerine şöyle devam eder: “Toprak da su da rüzgâr da kıvılcımlar saçan ateş de bize karşı habersiz, cansız, duygusuz gibi duruyorlar fakat Allah’ın emirlerini yerine getirmek için bekliyorlar. Çünkü onların her şeyden haberleri var, her şeyi biliyorlar, görüyorlar.”⁵¹ Eğer gökler, yerküre ve dağlar akılsız, fikirsiz, şuursuz ve tümüyle cansız varlıklar olsaydı Yüce Allah “emanet” gibi ağır bir sorumluluğu onlara teklif etmezdi, çıkarımında bulunmak mümkündür.⁵²

Görüşlerini ifade ederken sık sık betimlemelere başvuran Hz. Mevlânâ, yine bir rubaisinde yeryüzünün ve bitkilerin tavşan uykusuna yatmış gibi sessizce uyur gibi görünmelerine rağmen canlı olarak kendilerine mahsus bir dünya içerisinde yaşadıklarını ve vazifelerini yerine getirdiklerini söylemektedir. Ama bunu ancak onlara dikkatli bir göz ve tefekkür dolu bir bakışla bakanların görebileceğini ifade ederek şöyle devam etmektedir: “Görmez misin? Ocakta ateş üzerinde kaynayan tencerenin ağzına binlerce köpük yükselir durur. O köpükleri gören insanlar tencerenin kaynadığını anlar. Şu yeryüzünün kalbinden fişkırpıp çıkan çeşitli renkli çiçekler, sayısız bitkiler, ağaçlar sana neyi anlatır hiç düşündün mü?”⁵³

3.2. Çevreye Sevgi ve Saygı: Mevleviliğin Temel Düsturu

Mevlânâ kâinata bir bütün olarak yaklaşmakta, tüm varlıkları canlı ve şuurlu kabul etmektedir. Bizim onlardaki hayat ve bilinç emarelerini göremememiz, onların yaşamadığı ve akletmediği anlamına gelmez. Onların dâhil oldukları boyut içinde hayatlarını görmek her insan için mümkün değildir. Eşyanın hakikatine, peygamberler ve gönül ehli insanlar vakıf olabilirler.

Mevlânâ’nın görüşleri doğrultusunda şekillenen Mevlevilikte her şeyin bir gayesi ve canı vardır. Her varlık ilahi kudretin mührünü taşır. İlahi tecelliden nasibini almamış varlık yoktur. Bir avuç topraktaki renkleri lezzetleri, hayatıyeti ve yaratıcılığı hakkıyla belirleyip analiz etmek mümkün değildir. Toprakta topraktan doğan hava, su, çiçekler, böcekler, ağaçlar, yapraklar ve meyveler de fezanın derinliklerindeki esrarı ve ilahi tecelliği görmek mümkündür. Her şeyde ilahi bir şuur mevcuttur ve o şuur tesadüfle değil ilahi takdir ile var

50. Fussilet, 41/11.

51. Mevlânâ; age. c. I-II, 2, s. 440.

52. Artıran; age. s. 173.

53. Mevlânâ; age. c. I-II, s. 440.

olmuştur.⁵⁴

Mevlânâ'nın eşyaya bakışı, Mevleviliğin adap ve erkânına yansımış, bir hayat düsturu hâlinde sosyal hayatın parçası olmuştur. Mevlevi dervişlerinin eşyaya, canlı cansız bütün varlıklara sevgi ve saygı nazarıyla bakmasının altında Mevlânâ'nın bu öğretileri yatmaktadır. Onlar yaratılanı yaratandan ötürü severler. Mevlevilerin herkese ve her şeye hürmetkâr davranması, onların her birinde Hak Teâlâ'nın tecellisini görmeleriyle ilgilidir.

Mevlevilikte eşyaya şahsiyet atfedilir, insana hizmet eden varlıklara saygı gösterilir hatta teşekkür edilir. Salıkların nezaketinden sadece muhatap oldukları insanlar değil; tabaklar, çanaklar, lambalar, yorganlar, ağaçlar, çiçekler, hayvanlar da nasibini alır. Dervişler, yedikleri yiyeceklere kadar her şeyle selamlaşır, konuşur, helalleşir.

“Mevlevi camide namaza kalkarken yere kapanıp secde yerini öper, yani secde yeri ile görüşür. Namaz bittikten sonra yine secde yeri ile görüşüp kalkar. Yatarken önce yastıkla görüşüp yatar, sonra yorganını üzerine çekerken onunla görüşür yani ucunu öper, onunla görüşür. Su, kahve, çay içeceği vakit bardağı, fincanı öper onunla görüşür. Bir kitabı okumak üzere alınca kitapla görüşür, okuduktan sonra yine görüşerek incitmeden yerine koyar.”⁵⁵

Dervişler, tarikat dilinde “görüşme”⁵⁶ adını verdikleri bu davranışla hem Mevleviliğin adabına riayet ederler hem de nezaketi hayatlarının her alanına yaymış olurlar. Mevleviler otururken, kalkarken yerle görüşürler, yeri öperler. Yerle bu görüşme, içerisinde bulunduğumuz hâl ve ortamdan dolayı Cenâb-ı Hak'a şükür, bizi başının üstünde taşıyan zemine, mekâna, içerisinde bulunan eşyaya da teşekkür etme manasına gelir.⁵⁷

Arif Nihat Asya, Mevlevilerin eşya ile kurdukları bu ünsiyeti şöyle açıklar:

“El öpmek, kitap öpmek; giyecekleri, eşyayı, bir hediyeyi öpmek; yer öpmek, kapı eşiğini öpmek, dokundukları her şeyi öpmek, Mevlevilerden bazılarının ömrü, âdeta, eşyayı öpmekle geçerdi. El öpmek ise tek taraflı olmazdı... Kendilerine hakkı, emeği geçen eşyaya teşekkür ederek onları bûseyle taltif ederler, bir dereceye kadar ödeşirlerdi, demek ki, Mevleviler her şeyi canlı ve duygulu bilirdi. Böylece dudaklara yalnız yeme içme ve konuşma uzvu

54. Top; age. s. 47

55. Gölpınarlı; age. s. 28.

56. Görüşme, Mevlevilerin birbirlerinin ellerini aynı zamanda öpmelerine denir. Mevlevi ihvanından birisine rastlayınca, iki eliyle onun sağ elini tutar; o da iki eliyle karşısındakinin sağ elini kavrar; biraz birbirlerine eğilirler; başparmaklar, ya ellerin üstünde kalır; yahut içleri birbirine temas edecek tarzda düz tutulur; aynı zamanda birbirlerinin ellerini öperler. Bkz. Gölpınarlı; age. s. 28-29.

57. Artıran; age. s.165.

olmadıklarını, en asil şekliyle, en çok hatırlatan sadece Mevlevîlerdi.”⁵⁸

İnceliği ve nezaketi, seyr ü sülûklerinin merkezine oturtan Mevlevilerde, söz konusu manevi eğitimin ilk anından itibaren bu adaba riayet yüksek düzeydedir. Salık, dergâhın ruhu kabul edilen matbahta çileye soyduğunda başkalarını nefsinin önünde tutar, diğer canlılara ve bütün eşyaya karşı sabır, metanet ve rıza ehli bir kimse olmaya gayret eder. İnsanlara hizmeti el üstünde tutar, kötülüğü kendinden bilir, kusurları örter. Mesuliyet bilinciyle donanır. Zaaflarından ve benlik duygusundan arınan, nefsini saflaştıran Mevlevî⁵⁹ mütevazı, incinse de incitmeyen, sözüyle özüyle nezaket ve nezahet sahibi bir salike dönüşür.

İşte Mevlevilerin gündelik hayatlarında dillerine akseden nahif dil, bu manevi eğitimin bir neticesi olarak ortaya çıkar. “Kapıyı kapa” yerine, “kapıyı ört” derler. Çerağı, lambayı, elektriği ve ocağı “söndürmek” yerine “sırlamak” tabirini kullanırlar. “Ocağı söndür” ifadesinde “ocağı sönesice” gibi bir mana saklı olabileceği kaygısıyla “ocağı sırlamak” ya da “ocağı dinlendirmek” gibi zarif bir ifadeyi tercih ederler. Öyle ki sözün çağrışımlarına bile dikkat ederler ve olumsuz çağrışım uyandırma ihtimali taşıyan ifadelerden sakınırlar. Yakmak sözü “evin yansın” gibi kötü bir anlamı çağrıştıracığından ötürü, onun yerine “uyandırmak” kelimesini kullanırlar. Yan, ocağı, mumu, kandili yak demek yerine “uyandır” derler.⁶⁰

Daima hayır konuşmayı, hayır üzerinde olmayı, olanları hayra yormayı hayat tarzı edinen Mevlevilere göre insan, diğer bütün yaratılmışların sorumluluğunu üzerinde taşır. Bu sorumluluk gereği kişi hadiselerle müspet yaklaşırsa sonuçlar da müspet olur. Hz. Peygamber’in “Ya hayır söyle ya sus.” hadisini kendilerine şiar edinen Mevleviler, “düşeceksin, hasta olacaksın, kaybedeceksin, pişman olacaksın” gibi olumsuz ifadeler yerine, “düşmeyeceksin hasta olmayacaksın, pişman olmayacaksın” ifadelerini kullanırlar.⁶¹ İkrâm edilen bir şeyi reddetmek için “ganîsiyim” der, yok demekten imtina ettikleri için de “Hak’da, Hak vere” gibi zarif ifadeleri tercih ederler.⁶²

Aldıkları manevi eğitim süresince dillerini daima iyi, güzel ve olumlu şeylere alıştıran salıklar, kimse hakkında kötü söz söylememeye, bağırıp çağırılmaya, kaba konuşmamaya, kimseyi rahatsız etmemeye, gizlisini araştırmamaya, kimse hakkında tecessüste bulunmamaya, kimseyi sadece ismi ile

58. Arif Nihat Asya; El Öpmek, Türk Yurdu Mevlâna Özel Sayısı, S. 8-9-10, c. 50-52, Temmuz 1964, s. 81.

59. Arpağuş; age. s. 159.

60. Top; age. s. 279-282.

61. Küçük; age. s. 5.

62. Çelebi; age. s. 167.

çağırılmamaya, isminin sonuna “efendi” gibi hürmetkâr ifadeler ilave ederek muhataplarına hitap etmeye özen gösterirler.⁶³

Mevleviler kem nazarla bakmaz, herkesi hoş görür, her şeye hoş bakar. Tarikatın önemli bir adabı olan bu hoş ve temiz bakışa “safâ nazar” denir ve “kötü bakma, hoş gör” manasına gelir. Yunus’un “Yaratılanı hoş gör, yaratandan ötürü” sözünün bir karşılığı olan bu terim, Mevlevilerin ilişkide oldukları canlı cansız tüm varlığı kapsayan bir yaklaşıma dönüşmüştür. Bin bir günlük çilenin nihayetinde gönül genişliğine kavuşan Mevleviler, elde ettikleri bu manevi hâle gözleri gibi bakarlar, karşılaştıkları kaba ve kötü muameleye karşılık vermez, aldıkları terbiye gereği edebe mugayir kelimeler etmezler. Bu sebeple “Mevlevinin çilesi bitmez” sözü salıklar arasında yaygındır. Üzücü bir davranışa muhatap kaldıklarında “gönül kalsın yol kalmasın” diyerek Mevlevi yolu, adap ve erkânını nefislerinden yukarıda tuttıklarını ifade ederler. Gücenip kırılırsalar bile karşılık vermeyerek bu yola olan bağlılıklarını gösterirler.⁶⁴

Kusur görmemek, kötülükleri örtmek, güzellikleri ortaya çıkarmak da Mevlevilerin temel düsturlarındandır. Bu estetik tavrın tezahürlerini onların konuşmalarında, giyimlerinde, davranışlarında görmek mümkündür. Mesela bir Mevlevi kahve veya çayını içince kirli bardak ya da fincanla görüşür, onu yanında bir yere gizler; toplamak üzere gelene de sol eliyle fincanın üstünü örterek görüşüp verir.⁶⁵

Bütün bir kâinata canlı cansız ayrımı yapmadan sevgi ve hürmet penceresinden bakan Mevleviler, sergiledikleri bu hassasiyetle hayatı bütün varlık âlemiyle kardeşçe paylaşabileceklerini beyan etmiş olurlar. Sadece insanlara, bitkilere ve hayvanlara değil, cansız olduğu kabul edilen eşyalara da bu dikkatle davranan salıklar toplumunda yüksek bir ahlaki tavrın neşvünema bulmasına öncülük ederler. Bu yaklaşım hem insanın saygınlığını korumaya hem de çevrenin huzuru ve güvenliğine hizmet eder. Bu öğretinin, kendini evrenin sahibi gören modern bireye öğreteceği çok şey vardır. Çevreye böyle bir zaviyeden bakan insan, onu tahrip etmek yerine korumayı, özenle muhafaza etmeyi öğrenmiş olur.

Sonuç

Mevleviler, diğer tasavvuf ekollerinde olduğu gibi kâinata tevhit merkezin den bakar ve böylece nefislerini büyük bir düzenin sorumlu parçası olarak görürler. Bu bakış, evrendeki her şeyin canlılığını esas alır. Cisimlerin bize cansız görünmesi, onların cansız oldukları anlamına gelmez. Mevlevilere göre her şey

63. Top; age. s. 272.

64. Çelebi; age. s. 166.

65. Gölpınarlı; age. s. 28.

canlıdır ve ihtimama layıktır. Çünkü ilahi takdirle varlık sahasına çıkan bütün yaratılmışlarda Yüce Yaratıcı'nın izini ve tecellisini görmek mümkündür. Ayrıca her varlık canlı ve şuurlu olarak yaratıcısının kendisine yüklediği sorumluluğu yerine getirir. Bir avuç topraktaki renkleri, lezzetleri, hayatiyeti ve yaratıcılığı hakkında belirleyip analiz etmek bile imkânsızdır. Evrendeki her bir zerre, Allah'ın eşi benzeri olmayan yaratıcılığının tercümesidir.

Her şeyin Yüce Allah tarafından yaratılması, canlı ve bilinçli bir hayat sürmesi, insanı diğer varlıklara karşı hassas, düşünceli ve duyarlı davranmaya sevk eder. Mevleviler insanla birlikte insanı çevreleyen bütün varlıklara hürmetle davranmayı esas alırlar. Dağlar, taşlar, çiçekler, nehirler, eşyalar insan-noğluna hizmet için vardır. Salıklar, bu hizmetin karşılığı olarak bütün varlık âlemine sevgi beslerler, hassas davranırlar, teşekkür ederler.

Mevlevilerin eşyayla münasebetlerini, Hz. Mevlânâ'nın öğretileri belirlemiştir. Mevlânâ'nın hayata, eşyaya, canlı cansız bütün varlıklara atfettiği anlam, süreç içinde Mevleviliğin adap ve erkânına da yansımıştır. Öyle ki canlı cansız ayırt etmeden bütün yaratılmışlara sevgi ve hürmet, Mevleviliğin temel düsturu hâline gelmiştir.

Günümüz insanının çevresiyle kurduğu hırs ve tüketim temelli ilişki, dünyayı yaşanmaz hâle getirmeye doğru sürüklemektedir. Bugün yaşadığımız pek çok çevresel sorunun temelinde; doğaya, eşyaya, diğer canlılara yeterince saygılı davranmıyor oluşumuz yatmaktadır. Mevlevi düşünce sisteminde yaratılanlara gösterilen özen, günümüz insanına tabiatın korunması, çevreye saygı hususunda önemli bir teklif sunmaktadır. Nitekim çevre sorunlarının temel sebebi, insanın kendini dünyanın merkezine koyması ve ihtirasla doğayı tahrip etmesidir. İnsanın bencil ve tahakkümcü yaklaşımı tabiatın hoyratça tüketilmesine, tahrip edilmesine sebep olmuştur. Oysa Mevlevilik bize ilişkide olduğumuz her bir nesneye sevgi ve ihtimamla davranmayı öğütler.

Cenab-ı Allah'ın yarattığı her şey hürmete layıktır. Bu dünyayı paylaştığımız her varlık bizim fark edemeyeceğimiz boyutlarda akıl ve şuur taşımaktadır. Mevlevilerin hem bireysel hayatlarına hem çevrelerine teşmil ettikleri bu düşünce, çevrenin tahribatını önlemede ve korumada dünyanın ihtiyaç duyduğu sevgi ve merhamet odaklı bir teklif olarak geçerliliğini korumaktadır.

KAYNAKÇA

- Arpağuş, Sâfi; Mevlevîlikte Ma'nevî Eğitim. Vefa Yayınları, İstanbul 2009.
 Artıran, H. Nur; Aşk Bir Davaya Benzer. Sufi Kitap, İstanbul 2015.
 Asya, Arif Nihat; "El Öpmek". Türk Yurdu Mevlânâ Özel Sayısı, S. 8-910, C. 50-52, Temmuz 1964.
 Cebecioğlu, Ethem; Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü. Anka Yayınları, İstanbul 2005.
 Çelebi, Asaf Halet; Mevlânâ ve Mevlevîlik. Turgut Atasoy Matbaacılık, İstanbul 1957.

- Çoban, Ali; Mevlevî Sülûkü, Palet Yayınları, Konya, 2021.
- Demirli, Ekrem; Sufilerin Âlem ve Tabiat Görüşü: Her Şey Tanrı'ya İşaret Eden Canlı Bir Ayettir, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2008.
- Ergül, Necmettin; Tasavvufta Çevre Algısı, The Journal of Academic Social Science Studies, Number 34, Spring II, 2015.
- Gölpınarlı, Abdûlbâki; Mevlevî Âdâb ve Erkânı. İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2006.
- Karaman, Hayrettin vd.; Kur'an Yolu Tefsiri. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017.
- Kuşeyrî, Abdülkerim; Kuşeyrî Risâlesi, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 4. bs. İstanbul 2014.
- Kuşlu, Abdullah; Mevlânâ'nın Mesnevi'sinde İnsan-Âlem İlişkisi Çerçevesinde Dünya Hayatı, Selçuk Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Konya 2006.
- Küçük, Sezai; Mevlevîlerde Manevî Eğitim. Keşkül Dergisi, Timaş Yayınları, S. 5, İstanbul 2005.
- Martı, Huriye, Hadisler Ekseninde Çevre Ahlakı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. bs. Ankara 2019.
- Mevlânâ; Mesnevî Tercümesi, trc. Şefik Can, Ötüken Yayınları, 13. bs., İstanbul 2012.
- Özden, Nurhayat; Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî ve Mevlevîlik Özelinde Tasavvufta Çevre Anlayışı, Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi, Haziran S. 8/1.
- Sağlık, Hacı; İslami Bir Çevre Etiğinin İnşasında Tasavvuf, Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD), Aralık 2022 S. 11.
- Tanrıkorur, Ş. Barihüda; Mevlevîyye, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.
- Uludağ, Süleyman; Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005,
- Top, H. Hüseyin; Mevlevî Usûl ve Âdâbı. Ötüken Yayınları, İstanbul 2001.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi; Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.